

В 1938 р. Микола Сціборський написав: «Економіка – це насамперед раціональність, а не догма. Кожна епоха витворює питомі їй господарські форми, але жадна з цих останніх не є вічним законом: вони міняються у часі й просторі відповідно до вимог життя» [12, с.6]. Цей принцип – базовий для функціонування здорової економічної системи. Сучасна економіка сільського господарства незалежної України переживає не найкращі свої часи – існує достатньо вагома кількість питань, які ще потребують свого вирішення. Однак, доволі часто відповіді на гострі питання запитання сучасності можна знаходити, як це не дивно, в роботах, які сьогодні здебільшого представляють тільки інтерес для істориків.

Недотримання стратегій, що їх розробили націоналісти – наприклад неможливість укрупнення господарств до великих капіталістичних – призводить до фактичного відсторонення тих, хто обробляє землю, від власності.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 784 (Аграрна політика України), 64 арк.
2. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз'єднання (1919-1939). – Львів, 1978.
3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К., 2001.
4. Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.) // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Вип. 3. – Івано-Франківськ, 1996.
5. Кондратюк О. Аграрне питання в програмних документах та діяльності українських націоналістичних політичних партій Західної України в 1919-1939 рр. // Республіканець. – 1994. – № 2.
6. Кондратюк О. Аграрні програмні засади Організації українських націоналістів (1929-1939 рр.) // Розбудова держави. – 1997. – № 3.
7. Коростіль Н. Соціальне становище українських аграріїв Східної Галичини у 20-30-і рр. ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – Вип. 16.
8. Коростіль Н., Малярчук О. Аграрна політика II Речі Посполитої і український націоналізм // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Мат-ли III міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 17-18 листопада 2007 р. / Наук. ред. О.М. Сич. – Івано-Франківськ, 2007.
9. Сажко В. В. Аграрне питання в Україні на початку ХХ ст.: історико-політичний аспект. – Полтава, 2006.
10. Сціборський М. До аграрної політики націоналізму // Розбудова нації. – 1928. – № 9.
11. Сціборський М. Націократія. – Прага: Українське видавництво «Пробоем», 1942.
12. Сціборський М. Проблеми господарської власності // На службі нації. – 1938.

Summary

The article is dedicated to searching the formation of nationalist concept of agricultural issue by one of the Ukrainian nationalists' organization leading personalities Mykola Stsiborsky. The author highlights formation process of the next concept statements: land distribution, household keeping forms, private land property institute issue, Ukrainian village modernization and so on. It's asserted the agricultural concept formed by M. Stsiborsky has virtually become part of Ukrainian nationalism economic base.

Ю. І. Щур

ПІДПІЛЛЯ ОУН-М НА НАДДНІПРЯНЩИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН), як один з проявів національно-визвольного руху ХХ століття, є невід'ємною складовою історії України. Розвиток історичної науки на сучасному етапі зумовлює більш ґрунтовний аналіз подій, які тим чи іншим чином впливали на здобуття Україною державної незалежності. Цьому процесу сприяє відхід від однобічного висвітлення історичного процесу, що було притаманним для радянської історіографії.

ОУН, керована Проводом Українських Націоналістів на чолі з А. Мельником (ОУН-м), будучи органічною складовою загальноукраїнського антирадянського руху Опору, суттєво відрізнялася від інших організацій та груп. Одним з своїх першочергових завдань Організація вважала охоплення націоналістичними ідеями широченний простір Наддніпрянської України для реалізації соборницького напрямку визвольного руху.

Перші дослідження з історії націоналістичного руху на Наддніпрянщині під час німецької окупації з'являються у перші повоєнні роки в середовищі української політичної еміграції. Слід відмітити, що незважаючи на гостроту проблеми й постійні дискусії в середовищі української еміграції з при-

воду репрезентації всеукраїнської визвольної боротьби, тема діяльності ОУН на Східноукраїнських землях «мельниківцями», на відміну від «бандерівців» майже не висвітлювалася. Першою спробою узагальнити історію діяльності ОУН під час війни стала книга Г. Полікарпенка, перше видання якої побачило світ 1946 року [1]. Підготовка ОУН до війни Німеччини проти СРСР і проблема «походу на Схід» частково відображені у працях істориків із середовища ОУН З. Книша [2], Я. Шумелди [3] та Ю. Бойка [4, с. 139-147]. Мемуарна спадщина учасників наддніпрянського оунівського підпілля була опублікована у збірці «На зов Києва», присвяченій історії ОУН 1938-45 років [5].

Після проголошення незалежності України проблемою діяльності Організації Українських Націоналістів почали цікавитися вітчизняні історики. Найбільше робіт присвячено ОУН-революційній, «мельниківська» група не була досліджена комплексно, перебуваючи на «периферії» теми національно-визвольного руху. Загалом досліджуючи боротьбу за державну самостійність України під прапорами українського націоналізму на історії ОУН-м зупинялися Ю. Киричук [6], А. Скоробагатов [7, с. 81-89], А. Русначенко [8], О. Стасюк [9] та інші.

В останні роки Служба Безпеки України проводить активну роботу по розсекреченню та опублікуванню архівних матеріалів, пов'язаних з діяльністю ОУН, в тому числі й на Наддніпрянщині. Цю роботу слід вітати, адже публікація розсекречених фондів з історії ОУН має велике науково-практичне та суспільно-політичне значення. Це безумовно розширює джерельну базу наукових праць з історії ОУН, в тому числі й мельниківського напрямку.

Таким чином, на сьогоднішній день немає комплексного дослідження щодо діяльності Організації Українських Націоналістів, керованої Проводом Українських Націоналістів на чолі із полковником А. Мельником на землях Наддніпрянської України. Тому мета пропонованого дослідження полягає у висвітленні проблеми діяльності ОУН на Наддніпрянщині під час німецько-радянської війни, не лише створення осередків, але й увесь спектр діяльності (інформаційно-пропагандистський, організаційно-кадровий, мобілізаційний, аналітичний тощо).

З початком німецько-радянської війни, виконуючи програму, розроблену Проводом Українських Націоналістів, на Наддніпрянщину вирушили три похідні групи ОУН-м. Північна група йшла за маршрутом Дубно – Шепетівка – Житомир – Київ – Полтава – Харків; Середня – Проскурів (Хмельницький) – Вінниця – Умань – Кіровоград – Дніпропетровськ – Донбас; Південна – з Вінниці на Балту – Одесу – Миколаїв – Кубань [1, с. 75]. Окрему похідну групу творили вихідці із Буковини й Бесарабії, об'єднані у «Буковинський курінь». Згідно з рішенням представників Проводу Українських Націоналістів О. Сеніка й М. Сціборського, курінь мав пробиватися через Проскурів й Вінницю до Києва, де перейти у підпорядкування заступника голови ПУН О. Ольжича, який був призначений керівником наддніпрянських осередків ОУН-м [10, с. 9]. Керував куренем штаб, до якого входили Ю. Андрук – «Буревій», Осташек – «Грім», Лукіянюк – «Тиміш» та Хмара. Загальне керівництво здійснював провідник куреню П. Войновський [11, с. 137].

Вже після початку німецько-радянської війни, у другій половині липня, або на початку серпня 1941 року було сформовано спеціальну Першу Київську похідну групу на чолі з Бак - Бойчуком і Я. Гайвасом. Група, що складалася з восьми чоловік мала пряме призначення до столиці України, де повинна була займатися відродженням національного руху [12, с. 67-68].

До завдань членів похідних груп входило: організація сільських рад, в районних центрах – Народних Рад. Для забезпечення правопорядку планувалося організувати Народну Міліцію, яка мала підпорядковуватися Народним Радам [2, с. 178]. Також члени похідних груп отримали завдання використовувати усі легальні засоби – адміністрацію, шкільництво, культуру, господарство, суспільну допомогу – для зрушення й активізації громадськості [1, с. 76].

У перші місяці війни роботу ОУН-м на Наддніпрянщині координувала Референтура Східноукраїнських Земель при Крайовій Екзекутиві Західних Українських Земель у Львові, яка, зокрема, займалася переправкою членів Організації та підпільної літератури. За перші кілька тижнів існування Референтури, вона відправила на СУЗ кількасот активістів ОУН, які після короткого інструктажу, перевірки їхньої організаційної та ідеологічної підготовки спрямовувалися до зв'язкових пунктів на Наддніпрянщині, де на них чекали остаточні призначення [3, с. 10-12].

Мережу ОУН-м на Наддніпрянщині очолив О. Кандиба – «Ольжич», який створив біля себе Центральне Керівництво. Оцінюючи можливості і засоби роботи на Східноукраїнських землях, спираючись на доручення Голови ПУН А. Мельника, Центральне Керівництво наказало всім членам похідних груп гнучко використовувати усі форми легальної діяльності для зрушення й активізації народного активу [1, с. 76].

У перші дні німецько-радянської війни Організація зазнала відчутної втрати. 30 серпня 1941 року у Житомирі, що став основною базою ОУН-м на шляху до Києва, від руки диверсанта Кузія загинули два члени ПУН О. Сенік – «Грибівський» та М. Сціборський. Довгий час члени мельниківської групи звинувачували у вбивстві Революційний Провід ОУН, який, в свою чергу, відмежувався від цих подій, вважаючи їх акцією агентів гестапо, або НКВС [3, с. 14-15].

Члени ОУН-м, на відміну від своїх опонентів з ОУН-революційної, які у перші ж дні війни проголосили відновлення Української держави, чим викликали репресії німецьких спецслужб, поводити себе набагато обережніше, демонструючи при кожній нагоді лояльність до нової влади. ПУН вва-

жав, що перемога Німеччини над СРСР принесе сприятливе рішення стосовно української самостійності. «Мельниківці», здавши певною мірою свої позиції на Галичині й Волині бандерівцям, дбали в першу чергу про зміцнення на Центральній й Східній Україні. Успіхом ОУН-м було те, що їм вдалося охопити своїм впливом м. Київ, зокрема, ще до вступу німецьких військ 19 вересня 1941 року до столиці, три члени похідної групи ОУН-м вивісили на дзвіниці Софійського собору синьо-жовтий прапор [6, с.21].

З перших днів перебування у Києві члени похідних груп ОУН-м приступили до організації місцевого самоврядування. 21 вересня 1941 року, за сприяння О. Ольжича, було створено Київську Міську Раду, яку до 25 жовтня очолював історик О. Оглоблін. До нагальних проблем, які мала вирішувати Рада, входило: нормалізація життя Києва, відновлення постачання води, електроенергії, роботи громадського транспорту та відновлення культурно - освітніх закладів [13, с.33-34].

Перші поліцейні установи у Києві були створені також представниками ОУН-м. 21 вересня 1941 року сюди із Житомира прибув Б. Коник разом з вісімнадцятьма козаками, через два дні їм на допомогу надіслано «Козацьку сотню» поручника І. Кедюлича – «Чубчика». 29 вересня без будь якої участі німецької влади почала діяти Команда української поліції м. Києва, якою керував поручник А. Орлик. Після прибуття до столиці Буковинського куреня загальна чисельність українських воєнізованих формувань, що не були підконтрольними нацистській адміністрації, сягнула 1,5 тисячі чоловік.

Військове командування не виступало проти такого факту, оскільки не бажало самостійно обласшовувати дотримання правопорядку. З точки зору цивільної адміністрації такий стан речей був недопустимий: після прибуття до Києва охоронної поліції та СД українські формування отримали назву Шуцманшафт («охоронні підрозділи») й підпорядковувались німецькій поліції порядку. Відповідно до наказу рейхсфюрера СС й шефа німецької поліції Г. Гімmlера від 6 листопада 1941 року, Команда української поліції перейменована у Штаб української охоронної поліції на чолі якої призначено Г. Захвалинського [14, с.797].

Незважаючи на те, що керівництво ОУН-м різко критикувало Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 року, проголошений ОУН-р, як нерозважливий й авантюрний хід, саме прагнуло в Києві сформувати прототип українського уряду, який, щоправда, обережно назвали «Національною Радою». Члени похідних груп Організації під час формування цієї та інших структур намагалися не дратувати окупаційну владу жодними радикальними деклараціями. Натомість вони залучали до роботи найбільш авторитетних місцевих діячів й намагалися створити образ більш «поважної й респектабельної» організації в очах окупантів, щоб справити враження серйозного партнера [15, с.212-213].

4 жовтня 1941 року було проведено Установчі збори, на яких створено Українську Національну Раду на чолі з ректором Київського політехнічного інституту М. Величківським. Рада була сформована з представників різних політичних угруповань і течій: гетьманців, республіканців, націоналістів (ОУН-м) та безпартійних. Члени бандерівської групи до співпраці не запрошувалися. Окремо було надано представництво Українській православної церкві (протоієрей П. Касянчук) та екзильному Уряду УНР (адвокат М. Багринівський). Тоді ж було обрано Президію Української Національної Ради, до складу якої увійшли А. Барановський (1-й секретар), І. Дубина (2-й секретар), О. Бойдуник (заступник 2-го секретаря, співробітник голови Ради для зв'язків з німецькою владою). Загальна кількість делегатів Ради складала 130 чоловік [16, с.60-64].

За сприяння київської української адміністрації та Національної Ради було відновлено навчальний процес у початковій, середній та вищій школі, роботу Академії Наук, засновано Інститут студій Української Визвольної Боротьби на чолі з членом ПУН генералом Капустянським. Для організації позашкільного дозвілля й самоосвіти розпочалося створення товариства «Просвіта» й «Січ». Для організованості господарського життя створено Всеукраїнську кооперативну спілку та професійні спілки: письменників, образотворчого мистецтва, музикантів, лікарів і медичних працівників, інженерів тощо. В процесі відновлення релігійного життя створено Українську Церковну Раду.

Для здійснення суспільної допомоги було створено Український Червоний Хрест, який зокрема опікувався полоненими червоноармійцями. При УЧХ існувала окрема група, яка займалася нелегальним наві'язуванням контактів із полоненими, допомогою в організації втечі й дорозі до рідних місць. З великою обережністю у Києві й окрузі проводився облік й концентрація кадрів національно - свідомих військовиків Наддніпрянщини, для чого створено військовий клуб ім. Полуботка з філіями [1, с.89-91].

Активізація українського літературного життя у Києві пов'язана із діяльністю поетеси О. Теліги, яка очолила Спілку українських письменників. Під редакцією Теліги починає виходити літературно-мистецький альманах «Літаври» як додаток до газети «Українське слово». За доволі короткий час довкола Спілки, газети й альманаху вдалося згуртувати чимало творчої інтелігенції, яка щиро йшла на співпрацю з ОУН-м задля відродження української культури й духовності [17, с.9]. У «Літаврах» друкувалися твори літераторів – членів ОУН О. Ольжича, О. Теліги, діячів національно-культурницького руху О. Олеса, Є. Маланюка, Ю. Липи та українських радянських авторів: М. Хвилювого, Г. Косинки, О. Влизька, Є. Плужника й В. Фальківського [18, с.23].

«Українське слово» почало виходити у вересні 1941 року в Житомирі, після захоплення німецькою армією Києва 19 вересня перенесене до столиці. Редактором газети став член ОУН-м І. Рогач, наклад коливався між 20 й 50 тисячами примірників. Як додаток до газети виходив часопис «Література і мистецтво», редагований М. Ситником. Згодом це видання трансформувалося у альманах «Літаври». «Українське слово» перебувало під контролем німецького цензора, що зобов'язувало до розміщення на шпальтах газети військових відомостей з Головної квартири німецької армії тощо [4, с.142-143].

У перші місяці німецько-радянської війни члени похідних груп ОУН-м намагалися виконати організаційні настанови і створити ланки й в інших областях Наддніпрянщини, окрім Києва, зокрема на Полтавщині, Харківщині, Дніпропетровщині тощо [3, с.11].

Для створення оунівської мережі в Умань на Черкащині зі складу Буковинського куреня була відряджена група із 33 членів на чолі з провідником Богуном. Не встигши розгорнути будь-якої діяльності, націоналісти були спровоковані й заарештовані гестапо [11, с.140]. Відродженням національного й культурного життя у Кам'янці-Подільському від імені ОУН-м займався М. Чирський [19, с.184-185].

Полтавська організація була створена за участі членів похідної групи Коника й Бабія, які керівником місцевого підпілля призначили М. Соколовського – «Біду» [20, с.12-13]. Коник займався організацією оунівської мережі й на Харківщині, де за рахунок лояльного ставлення німецької влади вдалося налагодити легальну діяльність: відділ пропаганди Харківської міської управи фактично перетворився на легальний центр ОУН-м [7, с.83].

Члени ОУН-м намагалися створити осередки і на Півдні України. У Миколаєві наприкінці серпня 1941 року ОУН-м вдалося створити й очолити громадську владу у місті. Головою міської управи став професор О. Масікевич, начальником поліції – професор В. Сирецький, пропагандою й агітацією займався студент В. Баранецький, який одночасно був редактором нової газети «Українська думка» [21, с.1]. До Дніпропетровська з метою організації оунівської сітки наприкінці жовтня 1941 року прибув Я. Самотовка, який влаштувався на роботу перекладачем при місцевому університеті [22, арк.3]. Відомо про перекидання організаційних кадрів із Києва на Донбас та Крим [3, с.28]. Невдачею закінчилася спроба членів похідних груп закріпитися у Запоріжжі. Згідно з наказом гестапо, частина оунівців була вислана за межі міста [23, с.167]. Інші члени організації, що прибули самостійно, не мали зв'язку із керівництвом, внаслідок чого влилися до підпілля ОУН-р [24, арк.60-61зв.].

Продовжуючи діяльність легальними засобами, керівництво ОУН-м вирішує провести відзначення 20-річчя розстрілу під с. Базар на Житомирщині бійців Армії УНР – учасників Другого Зимового походу. Відзначення було предметом наради Центрального Керівництва ОУН, яка відбулася 1-го листопада 1941 року. Основна мета запланованого заходу полягала у двох завданнях: гідне відзначення історичної дати та закріплення національних настроїв на Житомирщині. Разом з цим, наголошувалося на збереженні нейтральності стосовно німецької влади, оскільки до конфронтації з ними ОУН не готова [3, с.25]. Відзначення 20-х роковин подій під Базаром відбулося 21 листопада. Мітинг зібрав величезну масу людей з Житомирщини й Київщини. Із політичних сил були представлені обидві групи ОУН.

Саме відзначення стало офіційним приводом для німецької адміністрації провести перші арешти й розстріли керівництва й членства ОУН-м, зокрема на Житомирщині [25, с.224-225].

Незадовго до подій під Базаром, розпочався тиск на Українську Національну Раду. Спочатку з боку керівництва німецької цивільної адміністрації було намагання перетворити Раду на Український Громадський Комітет. Після відмови від такої пропозиції 17 листопада 1941 року діяльність Ради була заборонена, а її члени перейшли у підпілля [1, с.97].

У зв'язку з початком репресій ПУН доручив членам ОУН-м, які легально працювали в культурно-науковій, шкільній, громадській, господарській сферах й не могли перейти до підпілля, виїхати на Захід. Перебуваючи під загрозою арешту гестапо, із Києва виїхав і Ольжич, передавши обов'язки провідника Центрального Керівництва Я. Гайвасу – «Бистрому» [26, арк.2]. Не зважаючи на такі запобіжні заходи, протягом грудня 1941 року німецька поліція безпеки проводить арешти й розстріли членів мельниківської організації у Миколаєві, Чернігові, Полтаві, Кам'янці-Подільському. Особливо дошкульного удару по націоналістичній організації було завдано у Києві, де було знищено працівників редакції «Українського слова», колишнього секретаря Президента Карпатської України І. Рогача, відомого оунівського публіциста Я. Оршана – «Чемеринського» тощо. Засновану націоналістами газету «Українське слово» було заборонено, на її місці з'явилося «Нове Українське Слово», яке очолив відвертий колаборант Штепа [1, с.100-101].

З огляду на таку ситуацію постала потреба перебудови всієї тактики та методики роботи ОУН-м на Наддніпрянщині. Орієнтування на німецьку допомогу у справі створення незалежної України й настанови на проведення роботи легальним шляхом настільки розконспірувало організаційні кадри, що сильний удар німецьких спецслужб міг одним махом паралізувати всю оунівську мережу на Східноукраїнських землях. Саме через це у грудні 1941 року предметом нарад Центрального Керівництва стала проблема перебудови роботи ОУН. У виробленні нової лінії діяльності брали активну

участь члени вищого керівництва: Я. Гайвас – «Бистрий», генерал М. Капустянський та О. Бойдуник. Наслідком обміну думок й узгоджень Організаційна Референтура Центрального Керівництва опрацювала нові інструкції для роботи ОУН на Наддніпрянщині, які стали обов'язковими до виконання від 4 грудня 1941 року. Головні положення інструкції були такими:

- звернути головну увагу на творення глибоко законспірованої підпільної організаційної мережі під керівництвом не розконспірованих членів Організації;
- готуватися до довготривалої боротьби з німецькими окупантами, використовуючи усі засоби виховання, вишколу тощо. Окремо варто було зосередити увагу на агентурі німецьких та радянських спецслужб;
- розконспірованих членів ОУН переправляти для роботи в інші райони, звертаючи увагу на великі міста й села;
- розвантажити Київ, залишивши у ньому лише найбільш потрібні організаційні кадри. Інші члени повинні займатися розбудовою підпілля на Київщині, Лівобережжі та Півдні України;
- звернути увагу на військовий елемент й прискорено накопичувати зброю [3, с.26-27].

Окремо стояло питання, пов'язане із організованими членами ОУН-м секторами громадського життя. Враховуючи настанови Центрального Керівництва та під тиском розгортання репресій, оунівці залишили посади у органах самоврядування. Щоб заповнити кадровий вакуум, на вакантні місця залучалися прихильники, або ж просто патріотично налаштовані спеціалісти. Розбудовуючи такі методи діяльності, Організації вийшла на рівень співпраці із адміністративними діячами через зв'язкових, які не були заангажовані в підпіллі, тим само забезпечивши більшу конспірацію [26, арк.2-3].

Робота в рамках нової лінії через ряд причин не була реалізована з такою швидкістю й точністю, як цього вимагала постанова Центрального Керівництва. Значна частина розконспірованого членства залишалася працювати в органах самоврядування, освітніх закладах та ЗМІ, що полегшило роботу німецьким спецслужбам. У лютому 1942 року продовжилися репресії проти членів мельниківської організації. Тоді ж у Києві розстріляно 40 оунівців, серед яких були, зокрема, поетеса О. Теліга, молодий публіцист з Попельні біля Фастова Кошик та поет Ірлявський із Закарпаття. Розстріли продовжувалися й протягом весни - літа, коли знищено актив у Лубнах, Полтаві, Кременчуці, Маріуполі, Кам'янці - Подільському тощо [27, с.104-105].

Репресії німецької влади й загибель провідних діячів призвели до кризи всередині мережі ОУН-м на Наддніпрянщині. За спогадами Я. Гайваса – «Бистрого», завдання Організації в той момент полягало в тому, «щоб вірно вивчити й проаналізувати стан речей, поставити якнайреальнішу діагносту розвитку подій і на цьому тлі побудувати дальші завдання» [26, арк.5]. Крім того, керівництво ОУН-м на Наддніпрянщині почало вимагати від ПУН змін у питанні відношення до німців. На той момент стало зрозуміло, що визначення «німці нас толерують» зазнало повного фіаско, з організації пішли кон'юнктуристи й пристосуванці.

Для полагодження наболілих питань було вирішено скликати місцеві конференції у різних частинах України й завершити їх Всеукраїнським з'їздом українських самостійників у Києві. Перша Конференція відбулася 24-25 травня 1942 року в Почаєві на території Інспекторату №2, якому підпорядковувалися Волинь, Полісся й частина Поділля. На засіданнях обговорювалися три основні теми: політична, ідеологічно-культурна та організаційно-тактична. Подібні питання протягом літа розглядалися і на Конференціях у Проскурові (тепер – Хмельницький), Полтаві, Дніпропетровську та Джанкої [8, с.66-67].

14 – 15 серпня 1942 року у Києві відбувся З'їзд українських самостійників, який отримав свою назву через те, що окрім оунівців у його роботі взяли участь представники інших антирадянських організацій. До таких належали Спілка Визволення України, Спілка Української Молоді та представники наддніпрянських клітин УВО й повстанських груп 1920-х років. Основною на З'їзді була доповідь члена Київської Обласної Екзекутиви "Гамалії" на тему «Етапи визвольно-революційної боротьби українського народу під більшовиками». На відміну від цієї, більш зверненої у минуле, доповідь Я. Гайваса – «Бистрого» була присвячена актуальним на той час проблемам ОУН-м та шляхам їх подолання. Він, зокрема, пропонував тісніше «пов'язуватися із місцевим населенням», розбудовувати власні збройні сили тощо. Наслідком доповідей та дискусій стали резолюції З'їзду, серед яких оунівці найбільш важливими вважали:

- органічне й організаційне пов'язування всіх визвольних формацій з ОУН;
- зміцнення й розбудова сітки Організації, соціально-політичної бази для розгортання національної революції;
- проведення найширшої акції за зміцнення культурної роботи;
- налагодження організаційного друкарства на Наддніпрянщині; збільшення кількості постачання підпільної літератури із Заходу;
- активізація роботи по створенню військових відділів [26, арк.14-16, 19-20].

Учасники київської наради, доносячи настрої регіональних конференцій, наполягали на врегулюванні конфлікту з ОУН-р, посиленні антигітлерівської агітації та створенні збройних формувань [15, с.214]. Разом з тим, закликів до широкої антинімецької пропаганди в резолюціях не було, а

вказівки про створення військових відділів чітко не вказували проти кого вони будуть спрямовані, що вказує на певну стриманість учасників З'їзду та ОУН-м у цій справі [8, с.68].

Ще до проведення конференцій та З'їзду, на початку 1942 року, члени мельниківської ОУН приступили до налагодження підпільної видавничо - пропагандивної мережі. Згідно з розділом «Пропаганда» «Інструкції на час подій» Головному референту пропаганди підпорядковувалося Крайове пропагандивне керівництво, при якому повинен був існувати інститут націології, де працюватимуть науковці, що розроблятимуть всю широту проблем націоналістичної ідеології. На рівні області мали існувати пропагандивні інспекторати (референт пропаганди, два субреференти і гурт інтелектуально підкутих пропагандистів й теоретиків пропагандивної роботи. Члени інспекторату мали право виготовляти пропагандивну літературу і друкувати її, на нижчих ланках її лише розмножували та розповсюджували. Субреференти відповідали за технічне облаштування друкарень.

Проте добре продумана пропагандивно-видавнича структура ОУН-м у більшості випадків так і залишилася на папері через те, що керівництво ПУН, незважаючи на німецькі репресії, не наважилось розгорнути широкомасштабну боротьбу. Підпільний видавничий сектор мельниківців представлений кількома друкарнями, які справляють враження розрізнених осередків. Працівники друкарень не мали у своєму розпорядженні потужної друкарської техніки й користувалися переважно циклостилями, склографами та друкарськими машинками. Протягом весни-жовтня 1942 року функціонувала невелика циклостильова друкарня у Києві. Так само недовго діяла друкарня облаштована Я. Самотовкою у Дніпропетровську. Серед видань ОУН-м, які друкувалися протягом німецько-радянської війни, на Наддніпрянщині виходив лише часопис «Сурма» (київський варіант) [9, с.51-52].

Враховуючи малі потужності наддніпрянських видавничих центрів, основна маса літератури й листівок потрапляла на Східноукраїнські землі із Західної України й Європи. Найбільш масово поширювалися календарі - альманахи «Сурма» й «Наступ», книги Д. Кардаша (О. Ольжича) «Євген Коновалець» та М. Капустянського про С. Петлюру (передрук з «Розбудови нації»), Ткачука «Український Націоналізм», М. Сціборського «Націократія» тощо. Підпільник з Наддніпрянщини Ю. Бойко – «Блохин» у 1943 році опублікував книгу «Шлях нації», де було подано основну проблематику націоналізму, розгорнуто світоглядні проблеми в протиставленні з більшовизмом й висвітлено діяльність ОУН-м на Наддніпрянщині протягом 1941–1942 років [1, с.110].

Після проведення самостійницького З'їзду провідник Центрального Керівництва Я. Гайвас виїхав на Захід на зв'язок із членами ПУН. На час його відсутності виконувачем обов'язків провідника був призначений В. Кузьмик – «Петренко», який до цього очолював Референтуру Пропаганди. Невдовзі після призначення він разом з осередком був заарештований гестапо. Під час арешту було знищено київський видавничий осередок та реквізовано підготовлене до друку друге число «Сурми». Одночасно з Кузьмиком було заарештовано керівника Секретаріату ОУН Лоецьку. Після цього рішенням Проводу Українських Націоналістів справи Центрального Керівництва було доручено З. Домазару – «Аркадію», який очолював його до арешту в 1943 році [26, арк.21].

Після проведення репресивних заходів проти членів ОУН-м, 17 червня 1942 року начальник поліції безпеки й служби безпеки в Україні повідомив берлінському командуванню, що в результаті затримання значної кількості мельниківців у Києві їх активність далі не розвивається. Він же зауважував, що внаслідок заходів, вжитих поліцією безпеки, частина оунівців виїхала у Львів, де готувалася до чергового виїзду на Наддніпрянщину. Ще в одному повідомленні служби безпеки з окупованих територій від 3 липня 1942 року зазначалося, що протягом останніх місяців підвищеної або особливої активності ОУН-м не помічалося. Єдине, на що звертали особливу увагу, була інформація про підтримку оунівців серед сільського населення [28, с.178, 183].

Через місяць, у серпні 1942 року, німецьке командування вже мусило визнати, що ОУН-м з лояльної до них структури перетворюється на відкритого ворога Німеччини. З іншого боку, активізація діяльності мельниківської групи призводила до нових арештів. Протягом серпня-вересня німецька поліція безпеки провела арешти у Лубнах, Миколаєві та Києві [8, с.69].

Не зважаючи на репресії, осередки ОУН-м продовжували роботу в деяких областях Наддніпрянщини. Наприкінці 1942 року оунівці розгорнули діяльність на крайніх межах Східноукраїнських земель та на Кубані, де осередок нараховував 70 членів.

На кінець 1942 – початок 1943 років дещо змінюється соціальна спрямованість середовища ОУН-м. Якщо на початку своєї діяльності на Наддніпрянщині мельниківська група мала характер масово-інтелігентської організації, то під час німецьких репресій багато інтелігенції відсіялося, «розчарувалося» та «перейнялося скептицизмом», внаслідок чого основну увагу звернуто на робітництво й селянство. У Дніпропетровську завдяки діяльності Я. Самотовки та його помічників вдалося зберегти здобуток першого, напівлегального, періоду – університет з сьома факультетами. Роботу в університеті керівництво місцевого осередку використовувало для налагодження контакту зі студентами – вихідцями із робітничого й селянського середовища. Подібну спрямованість роботи було помічено й у осередках Слобожанщини, зокрема на Харківщині. На відміну від підпілля ОУН-р, одеська група ОУН-м з самого початку не змогла розгорнути жодної акції. Із усієї Трансїстрії діяльність проводилася лише у межах Вінницького Інспекторату, на чолі якого стояв В. Стасів – «Чайка».

1943 рік приніс нові умови діяльності мельниківської групи. Перелом на німецько-радянському фронті вказував, що невідворотним є повернення радянської влади. З огляду на нові обставини, більша частина членів оунівського підпілля збирається до виходу на еміграцію. Усі вони були поділені на два сектори: один сектор евакуювався заздалегідь, виїжджаючи на раніше визначені терени в Західній Європі, другий – залишався на місці й відходив перед безпосереднім приходом Червоної армії. Ареал боротьби ОУН-м поступово переміщується на Волинь [1, с.113-115].

На території Волині і Полісся вдалося впровадити у життя постанови Центрального Керівництва щодо організації збройного спротиву німецькій окупаційній владі. Відповідальними за військову акцію було призначено А. Баранівського, Яценюка – «Волинця» та О. Бабія – «Арійця», яких було відправлено із Наддніпрянщини на Волинь [29, с.335].

Перші спроби перейти до партизанських методів боротьби здійснено було ще у 1942 році членами чернігівського осередку ОУН-м, однак Центральне Керівництво вважало такі дії передчасними, тому загін було розформовано [1, с.114].

Виконуючи настанови Центрального Керівництва, керівник Інспекторату №2 Барда доручив керівнику Межирицького районного осередку Кривоносу вийти на зв'язок із отаманом «Поліської Січі» Т. Боровцем – «Бульбою». Наслідком переговорів стала повна співпраця і взаємодія ОУН-м і «Поліської Січі» [29, с.335].

Паралельно з цим ОУН-м займається розбудовою власних партизанських відділів. Згідно з планом керівника Інспекторату №2, було закладено три основні партизанські бази: Крем'янецька на чолі із «Блакитним», Володимирська на чолі із «Білим» та Рівненська (спільно із Головною Командою отамана Боровця). Завданням першої групи було поширення своїх дій на Поділлі за напрямком Славута – Шепетівка – Кам'янець-Подільський, тобто охопити сучасну Хмельницьку область. Друга група – на північ і Галичину, третя – на схід по лінії Коростень – Житомир – Київ – Чернігів, охопивши таким чином сучасні Житомирську, Київську та Чернігівську області. На сьогоднішній день не вдалося знайти інформацію про здійснення цих планів.

Плануючи діяльність партизанських відділів, керівництво ОУН-м накреслило їх основні завдання: оборона місцевого населення від німецького, польського і радянського терору; проведення політично-пропагандивних рейдів на територіях, слабо охоплених організаційною сіткою. За умови оперування на території, зайнятій радянськими військами, партизанські відділи ОУН-м повинні були займатися розкладницькою пропагандою всередині Червоної армії й держапарату, популяризувати гасла національного й соціального визволення та зберігати зв'язок з іншими антирадянськими повстанськими силами для підготовки революційної боротьби [1, с.124-125].

Восени 1943 року під тиском командування збройних відділів ОУН-р було роззброєно Українську народно-революційну армію отамана Боровця та загони, які підкорювалися ОУН-м. Значна частина рядових стрільців та деякі старшини влилися до складу Української Повстанської Армії [30, с.77]. Частина членів мельниківської організації, які не бажали залишатися у повстанських відділах, керованих опонентами із ОУН-р, повинні були відійти з української території й продовжити діяльність у інших країнах. Передбачалося перекидання груп за двома лініями: 1) Білорусь – Литва – Латвія – Естонія, 2) Балкани [1, с.128].

Таким чином, на кінець 1943 – початок 1944 року підпільна мережа ОУН-м на Наддніпрянщині, фактично, не існувала. Лише у інформації Львівського обкому партії ЦК КП(б)У про хід боротьби з залишками формувань УПА і підпілля ОУН на території області за I півріччя 1949 року зустрічаємо згадку про ліквідацію члена Східного Краєвого Проводу ОУН-м «Дяді» [31, с.203]. Даних про роботу цього Проводу саме на Наддніпрянщині немає, тому не можемо стверджувати, що на кінець 1940-х років мельниківське підпілля продовжувало свою діяльність.

Розрізнені члени підпілля, які пережили репресії німецької служби безпеки, потрапили в поле зору радянських спецслужб. Як правило, мельниківська група в окрему розробку слідчими НКВС не виводилася, а її члени відпрацьовувалися разом з активом ОУН-р [24, арк.1-4].

Підбиваючи підсумки роботи ОУН-м на Наддніпрянщині, В. Верига вказує, що із учасників похідних груп на Західноукраїнські землі повернулося небагато людей, більшість із них загинула, виконуючи завдання Центрального Керівництва. Протягом 1941 – 44 років ОУН-м на території України втратила вбитими 4756 членів, в тому числі п'ять членів Проводу Українських Націоналістів, шість крайових провідників і 197 членів вищого керівного складу. Найбільша кількість оунівців – 631 – загинула у Києві [32, с.489]. За підрахунками члена ПУН В. Мартинця, під час діяльності на Наддніпрянщині протягом 1940-х років ОУН-м втратила 1-го керівника Центрального Проводу Східноукраїнських земель, 2-х членів ЦП ОУН СУЗ, 24 провідники областей, округів, повітів і міст та інспекторів СУЗ, 39 членів інспекторатів і проводу ОУН областей, округів і міст СУЗ [33, с.7-8].

Аналізуючи діяльність ОУН-м на Наддніпрянщині під час німецької окупації, один з членів підпілля П. Байбак вказував, що вона «виконала свою історичну місію: 1) вона орала толоку духовної виснаженості, 2) виполювала концепції псевдоінтернаціоналізму, малоросійства чи холуйства перед окупантом (нищівне заперечення доктрини III-го Райху), 3) пропагандивно поборювала ідеології облудних систем – комунізму та федералізму: на історичному українському материкі ОУН знайшла пригожий ґрунт та чималу масу людей з різних суспільних прошарків для закорення ідей ОУН

та державницької незалежності, 4) ОУН зацпила в українському суспільстві постулат самостійної, суверенної і соборної української держави, як імператив історичної боротьби українського народу за свободу і незалежність. Діяльність ОУН притягла до своєї орбіти надзвичайно цінних і обдарованих місцевих людей, які часто служили їй, як учителі та дорадники» [34, с.307].

Погоджуємося із Байбаком, що протягом своєї діяльності на Наддніпрянщині під час німецької окупації ОУН-м проявила себе більше як культурницька організація. Помилкою керівництво мельниківської групи вважаємо орієнтацію на легальні засоби діяльності, що призвело до розконспірації значної частини членів націоналістичного підпілля, зокрема активу та провідників.

Непідготовленість ОУН-м до активної антинімецької діяльності повною мірою виявилась на зламі 1941-1942 років, коли після початку німецьких репресій, всупереч розробленим інструкціям щодо переходу в підпілля, члени організації не змогли переорієнтуватися на нові умови діяльності.

Таким чином, аналізуючи діяльність ОУН-м на Наддніпрянщині, можемо виокремити такі періоди:

1. Червень-грудень 1941 року: діяльність легальними засобами, спираючись на певну підтримку німецької окупаційної влади. Характерним для цього періоду є налагодження суспільно-політичного життя на окупованих територіях, створення органів місцевого самоврядування, відродження освітніх і культурних закладів. Відзначимо, що найбільшого успіху в цьому плані «мельниківці» досягли у Києві.

2. Січень-липень 1942 року: період активізації німецьких репресій та пошуку виходу із організаційної кризи. Внаслідок арештів Організація втратила багато провідного активу, зокрема поетесу О. Телігу, яка займалася відродженням літературного та культурного життя у Києві. Уникаючи репресій, з Наддніпрянщини виїхав голова Центрального Керівництва О. Ольжич. Значною помилкою ОУН-м була велика зосередженість членів у Києві, що дало змогу репресивним органам швидко розкрити майже всю мережу. Керівництво німецької поліції відмічало, що діяльність мельниківської групи затухала. За цих умов постала нагальна потреба переорієнтації на нові рейки боротьби, фактично – кардинально змінити стратегію та тактику ОУН-м.

3. Серпень 1942 – кінець 1943 року: період, що характеризується спробою активної боротьби. Після проведення Всеукраїнського самостійницького з'їзду в серпні 1942 року ОУН-м вдається поширити свою діяльність на деякі крайні області Наддніпрянщини. Також після з'їзду розпочинається підготовка до збройного спротиву, що відобразилося у приєднанні до партизанських рухів отамана Т. Боровця – «Бульби» та створенні кількох власних партизанських загонів. Через ряд причин «мельниківські» повстанські загопи були поглинуті збройними відділами ОУН-р, що, фактично, поставило крапку у військовій діяльності ОУН-м на території України. На кінець 1943 – початок 1944 року, не маючи, на відміну від бандерівців, відчутної бази та мережі широко розгалужених осередків ОУН-м не змогла втриматися у боротьбі із радянською владою, що поверталася на Україну.

Джерела та література

1. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. Видання четверте, доповнене. За ред. Б. Михайлюка. – Б.м., 1951.
2. Книш З. Б'є дванадцять. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. – Торонто, б.р.
3. Шумелда Я. Похід ОУН на схід / Підг. до друку проф. А. Жуковський, І. Стефаник. – Львів, 1991.
4. Бойко Ю. «Українське Слово» у 1941 // Український історик. – 1988. – Т. 25. – Ч. 97-100.
5. На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / Зред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.
6. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років XX століття. – Львів, 2000.
7. Скоробагатов А. ОУН у Харкові за часів окупації (1941-1943 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 6.
8. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. – К., 2002.
9. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.). – Львів, 2006.
10. Дуда А., Старик В. Буковинський курінь: 1941 рік [WWW document]. URL <http://exlibris.org.ua/buk/r02>
11. Верига В. Буковинський курінь 1941 // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / За ред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.
12. Радзевич К. У Сорокаріччя Київської похідної групи ОУН // Календар – альманах «Нового шляху» на 1982 рік. – Торонто, б.р.
13. Винар Л. Олександр Петрович Оглоблін. 1899-1992. Короткий біографічний нарис // Український історик. – 1993. – Т.30. – Ч.116-119.
14. Дерейко І. Українські допоміжні воєнізовані формування німецької армії і поліції в генеральній окрузі Київ у 1941-1943 рр // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маяковська. – К., 2006.
15. Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 р // Український визвольний рух. Науковий збірник. – Львів, 2006. – №7.

16. Городиський З. Постановня, діяльність і значення Української Національної Ради в Києві – в час Другої світової війни // Календар – альманах “Нового шляху” на 1982 рік. – Торонто, б.р.
17. Червак Б. Олена Теліга. Життя і творчість. – К., 1997.
18. М. С. Кров на квітах // Самостійна Україна. – 1948. – № 1-2.
19. Лашенко О. Зі щитом // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / Зред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.
20. Сарма-Соколовський М. Моя причетність до ОУН. – К.; Торонто, б.р.
21. Зайцев Ю. Націоналістичне підпілля на території Миколаївщини в 1941 – 1944 р.р. – Миколаїв, 2006.
22. Архів наукового проекту “Незнані герої” (м. Запоріжжя). – Ф.3. – Оп.1. – Спр.4.
23. Гартимів М. Землею українською... // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / За ред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.
24. Архів Управління СБУ в Запорізькій області. – Фонд припинених справ. – Спр. П-17864.
25. Вам, що впали: в двадцять і п'ять річницю Першого та п'яту Другого Базару // Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К., 1995.
26. Архів Центру досліджень визвольного руху (м. Львів). – Ф. Ярослава Гайваса. – Одиниця зберігання 105.
27. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж; К.; Львів, 1992.
28. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996.
29. Жданович О. На партизанському фронті // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / За ред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.
30. Лебідь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич, 1993. – Ч.1: Німецька окупація України.
31. Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2003. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1949-1959.
32. Верига В. Похідні групи ОУН з перспективи часу // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / За ред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.
33. Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН: Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949.
34. Байбак П. “Смолоскип” ОУН на Слобожанщині // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / За ред. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К., 1994.

Summary

The attempt of Organization of Ukrainian Nationalists under the direction of the colonel A. Mel'nik to extend the on Naddniprovska region in the German-soviet war-time is reflected in the article. Leaning against the complex of sources and literature, an author determines the vector of Naddniprovska region of activity of OUN, as priority in the question of development of Ukrainians liberation fight. Lighting the problem, an author selects directions of activity of OUN: informatively-propagandist, analytical, declarative and organizationally-skilled.

В. М. Науменко

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНОГО ШТАБУ ОСТ: ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ

Друга світова війна та німецька окупація принесли великі втрати для України. Як відомо, її економіка привертала до себе значну увагу Третього Рейху, тому що саме тут був зосереджений найважливіший на той час промисловий та сільськогосподарський потенціал Радянського Союзу. Ще задовго до початку воєнних дій на території СРСР, керівництво Третього Рейху почало розробляти питання економічного використання завойованих східних областей та створення економічних органів влади, які повинні були ці плани здійснювати.

Про Другу світову війну написано величезну кількість наукових праць, зокрема тих, у яких досліджено структуру органів управління на окупованій території, економічні аспекти війни тощо. Незважаючи на це, у радянській та сучасній українській науковій літературі малодослідженою залишається проблема створення, структури та практичної діяльності важливого органу окупаційної влади – Економічного Штабу Ост [див. напр. 1; 2]. У працях німецьких вчених цю тему досліджено більш повно, зокрема зроблено спробу проаналізувати діяльність даного органу у рамках усього економічного апарату Третього Рейху під час війни. Проте дослідники не акцентували увагу на формуванні економічних органів влади, а структуру Економічного Штабу Ост виносили в додатки у вигляді схем та таблиць [див. напр. 3; 4; 5; 6]. Тому авторкою поставлено завдання детально розглянути структуру Економічного Штабу Ост у рамках усієї Економічної Організації Ост та динаміку її формування.